

What gesture can save the planet?

Nederlandse samenvatting

Welk gebaar kan de wereld redden
Verkenning van rituele mogelijkheden

Damiaan Messing

Inhoudsopgave

Introductie	Pagina 2
Aanleiding en vraagstelling	Pagina 2
Methode	Pagina 3
Conclusie	Pagina 3
Samenvatting literatuuronderzoek	
Theoretische uitgangspunten	Pagina 3
Wat is een ritueel?	Pagina 5
Wat zijn goede symbolen?	Pagina 5
Concrete suggesties symbolen	
Concrete suggesties rituelen	Pagina 6
Hoe verder?	Pagina 9
Discussie	Pagina 9.

Dit is een niet wetenschappelijke (zonder referenties e.d.) samenvatting van de Engelstalige scriptie *What gesture can save the planet? Imagining ritual: preliminary steps in ritual design*. De oorspronkelijke scriptie werd geschreven ter verkrijging van het Bachelordiploma Religiewetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen (cum laude)

Introductie

ōRituelen zijn niet zomaar een alternatieve wijze van communiceren. Ze zijn een manier om iets te zeggen wat op geen enkele andere manier gezegd kan worden.ö
Stanley Jeyaraja Tambiah

In de scriptie worden voorbereidende stappen gezet naar het ontwerp van een ritueel volgens een model opgesteld naar de ideeën van hoogleraar Ronald L. Grimes. Binnen dit model werken wetenschappers, rituele uitvoerders en betrokkenen nauw samen om tot zo effectief mogelijke rituelen te komen. Effectief in de zin van een klein verschil tussen wat men in het ritueel beoogt te bereiken en wat men daadwerkelijk teweegbrengt.

De casus van deze scriptie is die van *De Kleine Aarde*. Dit is een van de oudste milieubewegingen van Nederland (opgericht 1972). De hoofdmissie van deze organisatie is het inspireren van mensen tot een duurzame leefstijl. De vraag aan de onderzoeker was het potentieel van rituelen te onderzoeken bij het realiseren van dit doel.

De wetenschappelijke achtergrond van de scriptie is het jonge onderzoeksgebied van Rituele Studies, waarvan Grimes een van de oprichters is. Een hoofdthema binnen Rituele Studies is de betekenisverandering van rituelen als gevolg van maatschappelijke veranderingen zoals modernisering en globalisering. Een bijzonder thema is *Ritueel Ontwerp*. Hierbij wordt gekeken hoe mensen in antwoord op veranderingen symbolen en rituelen (her)uitvinden.

In het model van Ritueel Ontwerp dat ik gebruik, zijn de eerste stappen een verkenning van de rituele en symbolische mogelijkheden. Dat is wat in de scriptie wordt gedaan. Mogelijke vervolgstappen na de scriptie zijn evaluatie en verdieping, praktijkexperimenten, uitwerking en uitvoering. Tot slot vindt binnen het model kritiek en reflectie plaats op basis waarvan het ontwerp weer kan worden aangepast.

Aanleiding en vraagstelling

What gesture can save the planet? Welk gebaar kan de wereld redden? Dit was de vraag die Grimes voorlegde aan diverse lezingen voor een welwillend publiek. Grimes' vraag was ironisch, maar niet gespeend van

ernst. Wetenschappers komen met alarmerende berichten over massale uitroeiing van soorten, een steeds versnellende opwarming van de aarde door menselijk ingrijpen en een eindige voorraad voedsel, brand ó en grondstoffen tegenover een almaar groeiende menselijke behoefte (voorspelde gevolgen: prijsstijgingen, geopolitieke spanningen etc.).

Grimes stelde dat het niet aan morele oproepen ontbreekt om iets aan de situatie te doen, maar waarom niet gekeken naar het potentieel van rituelen? Rituelen hebben bewezen verdiensten in het bijeenhouden van groepen, het sanctioneren van koningen en het onderhouden van contacten met goden - ja volgens de wetenschapper Rappaport hebben mensen de goden zelfs d.m.v. rituelen uitgevonden. Rituelen hebben blijkbaar een bepaalde kracht, zouden we niet iets met rituelen kunnen doen `om de aarde te redden?`

Grimes' vrij ontzagwekkende vraag is in deze scriptie teruggebracht tot de meer praktische: *welke bijdrage kunnen rituelen leveren in het inspireren van mensen tot een duurzame levensstijl?* Deze vraag werd toegepast op de casus van *De Kleine Aarde* wiens missie het is om mensen tot een duurzame levensstijl te inspireren. (Hoe) kunnen rituelen *De Kleine Aarde* bij het realiseren van die missie ondersteunen?

De Kleine Aarde werkt vnl. met educatie. Haar belangrijkste instrument is de *mondiale voetafdruk*. Deze meet de ruimte die iemands levensstijl inneemt afgezet tegen de beschikbare ruimte per wereldburger. De beschikbare ruimte is 1,8 ha, de gemiddelde voetafdruk van de Nederlander 4,4 ha.

Schattingen zijn dat we binnenkort 3 aardes nodig hebben om iedereen voeding, kleding en huisvesting te bieden. *De Kleine Aarde* geeft concrete adviezen je voetafdruk te verminderen.

Methode

Mijn methode wordt een `consultatieve casus studie` genoemd, waarbij kennis van de literatuur gebruikt wordt voor concrete suggesties aan de rituele praktijk.

Ik heb hiertoe een literatuurstudie gehouden en diverse gesprekken gevoerd met mijn broer Martijn Messing die strategisch adviseur is van *De Kleine Aarde*. Tevens heb ik het ecopark van *De Kleine Aarde* in Boxtel bezocht, een rondleiding van een van de vrijwilligers gekregen en brochures en websites doorgenomen.

Conclusie

Mijn algemene conclusie is dat rituelen beloftevol zijn om de doelstelling van *De Kleine Aarde* te helpen realiseren. Rituelen worden door wetenschappers idealiter in staat gesteld bepaalde waarden te (be)vestigen die het gedrag van mensen beïnvloeden buiten het ritueel zelf. Bovendien worden rituelen gezien als een unieke manier om deze waarden te communiceren naar de rest van de samenleving.

Dit zou betekenen dat rituelen *De Kleine Aarde* kunnen helpen bij (1) het omzetten van een sympathie voor duurzaamheid naar een daadwerkelijk handelen naar duurzaamheid, (2) het signaleren van het belang van duurzaamheid aan mensen bij wie de sympathie voor duurzaamheid nog niet bestaat.

Hoe zou een ritueel er uit kunnen zien? Voordat ik een aantal concrete suggesties geef, vat ik eerst de belangrijkste elementen van het literatuuronderzoek samen: de theoretische uitgangspunten, de definitie van een ritueel en een analyse van zijn belangrijkste onderdeel: symboliek.

Theoretische uitgangspunten

Het model voor Ritueel Ontwerp dat ik gebruik is geïnformeerd door drie theoretische stromingen.

De eerste is die van de *postmoderne antropologie*. Uitgangspunt hierin is dat de betekenis van culturen en religies fundamenteel divers is. Er bestaat niet één Nederlandse cultuur of één christelijke religie, je kunt alleen spreken van Nederlandse culturen en christelijke religies. De betekenissen

ervan verschillen per regio, tijdperk en zelfs per individu als gevolg van persoonlijke ervaringen en neigingen.

Voor rituele ontwerpers is belangrijk dat ze er rekening mee houden dat de betekenis die ze voor een ritueel bedenken niet overeenkomt met de betekenis die wordt ervaren door mensen die eraan deelnemen. Een slimme ontwerper speelt daar op in en laat veel ruimte voor verschillende interpretaties. Een ritueel waarvan de betekenis te zeer is ingevuld, sluit af.

Postmoderne antropologen erkennen daarnaast dat wetenschappers invloed uitoefenen op de wereld die ze bestuderen. Zo blijken rituele uitvoerders in de praktijk ideeën te gebruiken van wetenschappers (bv. de psycholoog Jung) en brengen etnografische beschrijvingen als die over de Hopi *Snake Dance* (N-Amerika) een stroom toeristen op gang die de betekenis van het beschreven ritueel veranderen.

Deze wisselwerking tussen theorie en praktijk is een grond voor wetenschappers in Rituele Studies zich te engageren met de uitvoering van rituelen. Als zij die uitvoering dan toch beïnvloeden, kunnen ze zich ook inspannen een positieve bijdrage te leveren. Die betrokkenheid is dan niet zozeer gericht op de *inhoud* van het ritueel, maar op het vakmanschap waarmee ze wordt ontworpen en/of uitgevoerd.

De tweede theoretische stroming die het gebruikte model voor Ritueel Ontwerp heeft beïnvloed, is de *performance theory*. Deze gaat uit van het primaat van de uitvoering (performance) en vergelijkt rituelen met kunstvormen als theater, muziek en dans. Deze zijn niet te begrijpen door alleen te kijken naar het script of de partituur. Een toneelstuk van Shakespeare is misschien qua inhoud telkens hetzelfde, de uitvoering verschilt afhankelijk van regisseur, acteurs, decor, publiek etc. Zo is het ook met rituelen, stelt deze theorie. Zij spoort aan een `zintuig` voor rituelen te ontwikkelen, een gevoel voor wat een ritueel betekent in de praktijk.

Voor Ritueel Ontwerp is de les dat een ritueel niet kan draaien om enkel tekst. Een ritueel moet aandacht hebben voor alle zintuigen. Bovendien lijkt het zinloos een ritueel te willen ontwerpen vanachter een bureautafel. Juist omdat het handelen, de actie zo belangrijk is, dient een

ritueel ontwerper het experiment aan te gaan met de praktijk om al uitvoerende te ontdekken wat werkt en wat niet. Dit kan in een veilige oefenruimte (een `ritueel laboratorium`) en door rituele uitvoeringen kritisch te evalueren. De ontwerper en wetenschapper zal de behaaglijkheid van zijn of haar studeerkamer dus liever vroeg dan laat moeten verruilen voor de ervaring van het ritueel zelf.

Tot slot impliceert deze theorie dat Ritueel Ontwerp geen elite domein is van de wetenschapper. Deze heeft geen bevoorrechte toegang tot de zintuigen en dient in de ontwikkeling en evaluatie van rituelen actief op zoek te gaan naar de ervaring - het `zintuig` - van anderen, zoals kunstenaars, uitvoerders en deelnemers.

De derde theoretische stroming die het gebruikte model beïnvloedt, heet ó schrik niet ó *biogenetic structuralism*. Hierbinnen proberen sommige theoretici het ritueel te begrijpen door te kijken naar de biologie van de mens. Een goed voorbeeld zijn neuropsychologen die de werking van meditatie verklaren door naar de specifieke plaats te wijzen die in het menselijk brein geactiveerd wordt (de `God spot`).

Anderen verklaren rituelen vanuit de evolutie. Rituelen zouden overlevingswaarde hebben gehad door het samenbinden van groepen en de regulering van sociale conflicten. Menselijk ritueel gedrag zou dan een complexere variant zijn van dierlijke ritualisaties zoals het baltsgedrag of de wijze waarop dieren territorium afbakenen. Denk aan de `rituele` gevechten van mannetjes van dezelfde soort om macht of sex. Deze eindigen zelden met dodelijke afloop, maar eerder nadat één van beide met een haast symbolisch gebaar de nederlaag erkent door het blootstellen van buik of keel.

Biogenetic structuralism suggereert dus dat mensen een symbolisch of ritueel instinct hebben. Zelfs als traditionele rituelen in onmin raken, zou de mens een `ritueel wezen` blijven, een `homo ritualis`. Dit komt tot uiting in zaken zoals de oranjegekte bij het voetbal, de kleding en gedragscodes van subculturen bij jongeren of de dagelijks terugkerende patronen waarin mensen elkaar begroeten.

Biogenetic structuralism biedt een aanvullende reden voor wetenschappers om zich met rituele uitvoering te engageren. Als het zo is dat mensen een symbolisch instinct hebben, dan is het logisch dat veel mensen vandaag de dag een betekenisloos kort ervaren nu traditionele rituele en symbolische structuren wegvallen. Wetenschappers in rituele studies zouden de samenleving van dienst kunnen zijn bij het (her)uitvinden van nieuwe symbolen en rituelen.

Voor Ritueel Ontwerp is het advies om dichtbij dit vermeende ritueel instinct te blijven. Wat dit precies wil zeggen, is nog niet goed onderzocht, maar gedacht kan worden aan rituelen die aansluiten bij de menselijke fysiek en universele menselijke emoties. Een goede ontwerper doet er dus goed aan in het dagelijkse leven om te kijken naar 'ritueelsoortig' gedrag. Dat is het opsporen van natuurlijke neigingen, bewegingen en gedragingen waarop het ontwerp kan worden gebouwd.

Wat is een ritueel?

Het is niet mogelijk een universele definitie van een ritueel te geven, omdat er te veel verschillende soorten rituelen zijn: religieuze rituelen zoals een hoogmis, seculiere rituelen zoals de inauguratie van een president of de opening van een parlement, initiatierituelen in Afrikaanse stammen, ontgroeningsrituelen bij studentenverenigingen etc.

In het algemeen kan worden gezegd dat een ritueel erop gericht is een handeling 'groter' te laten zijn dan de handeling zelf. Dat wil zeggen dat het er niet alleen om gaat wat er in de handeling concreet gebeurt (zoals het omdoen van een ring), maar ook en vooral wat er in de handeling wordt gesymboliseerd (zoals het sluiten van een huwelijk).

Het is juist de symboliek van veel rituelen die maakt dat er bepaalde waarden in de schijnwerpers worden gezet. Het ritueel is 'een focuslens op wat belangrijk is'. Dit kan bij deelnemers tot gevolg hebben dat ze persoonlijk weer weten waar ze voor staan. Ook kan het ritueel dienen als markeringspunt voor een sociale groep: eenieder die zich tot die waarden wil verbinden, hoort erbij. Het ritueel geeft zo een gevoel van identiteit en schept verwachtingen naar anderen.

Zowel deze persoonlijke effecten (gevoelens van betekenis en identiteit) als de sociale (het scheppen van verwachtingen) maken dat rituelen het gedrag van mensen mogelijk buiten het ritueel beïnvloeden.

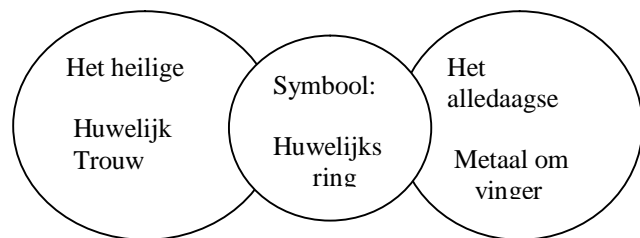
Tot slot: door het publieke karakter van veel rituelen communiceren deze het belang van bepaalde waarden ook naar de rest van de samenleving. Die ziet dat mensen bereid zijn zich er persoonlijk mee te verbinden. Rituelen spelen zo een rol bij de dagelijkse strijd in samenlevingen en culturen om welke waarden de dominante waarden mogen zijn.

Wat zijn goede symbolen?

De sleutel tot het begrijpen van een ritueel blijkt kortom het symbool. Wanneer we nadenken over rituelen om mensen te inspireren tot een duurzame leefstijl, moeten we dus allereerst nadenken over geschikte symbolen waaromheen mogelijke rituelen kunnen worden gebouwd.

Grimes adviseert zo dicht mogelijk bij de situatie te blijven waarvoor je een ritueel wilt ontwerpen. Dit betekent voor mijn scriptie dat ik heb gekeken naar de mogelijkheden van de *aarde* als symbool en die van de *voetafdruk*. Dit gezien de naam van de organisatie: *De Kleine Aarde*, haar missie en haar educatie instrument van de mondiale voetafdruk. Maar hoe maak je hier betekenisvolle symbolen van?

Voor een goed begrip van de werking van symbolen heb ik gebruik gemaakt van ideeën van liturgiewetenschapper Chauvet. Deze stelt dat een symbool een brugfunctie heeft tussen het tastbare alledaagse en het ongreepbare 'heilige' (dat wat belangrijk is). Een succesvol symbool is aanwezig in beide domeinen. Zo is een huwelijksring zowel alledaags als heilig. De partners dragen het om hun vinger en kunnen het elk moment van de dag aanraken maar de ring symboliseert daarnaast ook het 'heilige' van de trouw en het huwelijk. Wanneer een van beide partners de ring verliest, zal de ander dat op zijn zachtst gezegd niet leuk vinden.

Chauvets analyse biedt een criterium om symbolen te beoordelen. Als het symbool te plat is (denk aan patat) kan het waarschijnlijk nooit de brugfunctie vertegenwoordigen naar iets `heiligs`. Het is dan te zeer aanwezig in het domein van het alledaagse. De huwelijksring is niet voor niets van edelmetaal. Een symbool kan echter ook te veel van het alledaagse verwijderd zijn. Ook dan zal het de brugfunctie niet kunnen vervullen. Chauvet noemt het voorbeeld van de hostie: het lichaam van Christus, maar voor veel mensen te zeer verwijderd van het leven van alledag. Het symbool is `te heilig` geworden.

Passen we deze analyse toe op het symbool van de aarde, dan is dit waarschijnlijk te heilig ó te zeer verwijderd van het leven van alledag. De voetafdruk daarentegen is waarschijnlijk te plat (ze ruiktí). We zullen voor beide symbolen dus iets moeten verzinnen. De aarde moet tastbaarder, herkenbaarder gemaakt worden. De voetafdruk `heiliger`.

Concrete suggesties voor symbolen t.b.v. *De Kleine Aarde*

Op basis van bovenstaande analyse heb ik voorgesteld kinderen een kleine, breekbare aarde te laten maken. Hierdoor wordt het symbool van de aarde tastbaar en dichtbij het gewone leven. *De Kleine Aarde* organiseert al projecten op school of in het ecopark te Boxtel. Wanneer ze kinderen vraagt een aarde te maken, krijgt het symbool iets van het aura van kindertekeningen mee: bijzonder en niet bijzonder tegelijk. Ik vraag me af wat er met een volwassene gebeurt als hij of zij zo'n kleine, breekbare aarde uit handen van een kind ontvangt met de vraag ervoor te zorgen (d.w.z. voetafdruk verminderen).

*We hebben de aarde niet gekregen van onze ouders, maar in bruikleen van onze kinderen ó Indiaans gezegde in brochure *De Kleine Aarde**

Om de voetafdruk minder plat maar juist `heiliger` te maken, heb ik voorgesteld naar een combinatie te zoeken met de voetafdruk van beroemdheden zoals Nelson Mandela. Hierdoor wordt dit symbool wellicht wat minder alledaags. Mensen zouden in staat gesteld moeten worden zelf een beroemdheid te kiezen, de een heeft wat met de Dalai Lama, de ander met iets met George Clooney. Op het moment verkopen goede doelen al t-shirts met de voetafdruk van filmsterren. Ook is er in Rotterdam een `walk of fame` waar beroemdheden hun voetafdruk hebben achtergelaten. Hier is volgens mij een potentieel waarmee we kunnen experimenteren zodat de voetafdruk een grotere betekenis krijgt dan alleen die van meetinstrument.

Los van Chauvets analyse heb ik de mythe van Atlas naar voren geschoven. Deze draagt de aarde op zijn schouders. Volgens mij zou *De Kleine Aarde* iets kunnen doen met mensen die *op* de aarde staan om ze uit te nodigen er juist *onder* te gaan staan om de arme, puffende Atlas te helpen dragen.

Een groep mensen die samen een (kleine) aarde draagt, is een mooi symbool voor een logo en kan worden ingezet om het meetinstrument te ondersteunen, bv. door op de website van *De Kleine Aarde* per dorp of straat visueel weer te geven hoeveel mensen er *op* de aarde staan en hoeveel inmiddels *onder* (zij die zich verbinden tot duurzaamheid).

Concrete suggesties voor rituelen t.b.v. *De Kleine Aarde*

Grimes heeft experimenten met rituelen onderzocht in de hedendaagse samenleving. Zijn analyse is dat deze vaak letterlijk worden gekopieerd uit religies of vreemde culturen (bv. van Noord-Amerikaanse indianen). Ze zijn soms een heuse belevenis om mee te maken, maar omdat ze niet zijn afgestemd op de omringende cultuur missen ze duurzaam effect (ze zijn dus niet geschikt het gedrag van mensen te beïnvloeden buiten het ritueel).

Grimesøadvies is om van de *creativiteit* te leren van dergelijke rituelen. We kunnen ideeën ervan gebruiken, maar om ze effectief te maken, zullen we moeite moeten doen ze af te stemmen op onze eigen cultuur en ons eigen (fysieke) ervaringen.

Hieronder volgen suggesties n.a.v. bestaande rituelen en `ritueel-soortig` gedrag die we in vervolgstappen kunnen uitwerken.

- **Pelgrimage.** In veel religieuze tradities worden pelgrimages ondernomen met als doel dat de pelgrim een transformerende ervaring ondergaat die hem of haar dichterbij de essentie van het geloof brengt. Bv. de *hajj* in de islam. Recentelijk worden pelgrimages op seculiere wijze `heruitgevonden` om een belangrijke overgang te markeren in iemands leven na studie of ziekte. Zo vond de pelgrimage van de Duitse presentator Hape Kerkeling naar Santiago de Compostello veel navolging. Hij ondernam deze na gezondheidsproblemen en schreef een boek hierover dat een bestseller werd en een miljoenenpubliek bereikte.

Kan *De Kleine Aarde* een creatieve variant bedenken? De symboliek van wandelen en voetafdruk ligt voor de hand, net als het idee van transformatie (naar duurzaam leefpatroon). Zomaar een pelgrimage organiseren is waarschijnlijk echter `te heilig`, het mist connectie met de dagelijkse beleving van veel mensen. We zullen goed moeten nadenken over route en bestemming en misschien de betrokkenheid van bekende Nederlanders als voorbeeldfunctie.

- **Kalenderrite.** Kalenderrituelen vieren steeds terugkomende gebeurtenissen zoals Koninginnedag, Bevrijdingsdag of een verjaardag. Ze bieden een mogelijkheid het verloop van de tijd betekenisvol te maken door haar te vieren of door stil te staan bij wat belangrijk is.

Voor *De Kleine Aarde* is de jaarlijkse `Dag van de Aarde` op 22 april interessant. Dit evenement begon in 1970 in Amerika en heeft zich

ontwikkeld tot een wereldwijd festijn. Vorig jaar werden tijdens `Earth Day` op diverse plaatsen simultaan popconcerten gehouden, gestimuleerd door de aandacht n.a.v. de Nobelprijs van Al Gore (*Inconvenient Truth*). Nu al wordt gewerkt aan de `veertigste verjaardag` van *Earth Day* in 2010 die volgens de mondiale organisatie de komst van een *Groene Generatie* moet markeren en een breuk met het verleden.

De Kleine Aarde zou hierop kunnen inhaken. Eventuele (rituele) activiteiten krijgen zo een mondiaal karakter, hetgeen goed past bij missie en meetinstrument van de mondiale voetafdruk.

- **Vasten.** In veel religieuze tradities wordt gevast, een tijdelijke onthouding van voedsel en vaak ook andere geneugten als spirituele oefening om te voelen en te laten zien dat andere waarden belangrijker zijn dan louter materiële. Vasten heeft ook seculiere vertegenwoordigers, denk aan hongerstakingen van politieke gevangenen of *Het Glazen Huis* van Radio 3FM waar dj's een week voor kerstmis 134 uur vasten en continu uitzenden om geld in te zamelen voor een goed doel.

De Kleine Aarde zou hier iets mee kunnen doen. Ze zou aansluiting kunnen zoeken bij *Het Glazen Huis* en/of anderszins een vastenactie organiseren om te markeren dat we op dit moment de grondstoffen van de aarde op een onhoudbare manier consumeren.

- **De Olympische Spelen.** Een van de beroemdste voorbeelden van een ritueel dat recent is uitgevonden, zijn de Olympische Spelen. Deze werden bedacht in de 19^e eeuw, begonnen kleinschalig, maar zijn inmiddels uitgegroeid tot een mondiaal spektakel.

Volgens de literatuur is een belangrijke reden voor het succes dat de Spelen op verschillende betekenisniveaus tegelijk inspelen. Atleten nemen deel aan het Olympische ideaal van broederschap, maar vertegenwoordigen ook hun land (nationalisme) en hebben tevens de mogelijkheid tot persoonlijke triomf (medailles). Een andere reden is waarschijnlijk dat de Spelen inspelen op een diep menselijk instinct: competitie.

Kan *De Kleine Aarde* van de Olympische Spelen leren? Denk aan de Olympische toorts die de wereld overgaat. We kunnen een parcours uitzetten waar niet de toorts wordt overdragen, maar een kleine, kwetsbare aarde. In plaats van een *Olympic torch relay* een *Earth Walk*, eventueel in samenwerking met de organisatie van *Earth Day*. Het zou een eer

moeten zijn die een stuk te mogen lopen. Aan het eind wordt de kleine aarde aangeboden aan de premier (voor nationaal tintje) of aan wereldleiders tijdens de top over verlenging van het Kyoto protocol.

De kleine bol moet dan wel waardevol worden, bijvoorbeeld door haar te laten maken door kinderen. We kunnen een competitie uitschrijven voor kinderen wie de mooiste kleine aarde kan maken. Om ellebogenwerk te voorkomen, kunnen alle inzendingen waardevol gemaakt worden door ze als geschenk in te zetten voor directeuren en burgemeesters die hun organisaties beloven om te zetten naar duurzaamheid.

Zo'n actie lijkt me geschikt voor basisscholen vanwege de onschuld van jonge kinderen en de kracht die daarvan uitgaat bij het maken van een symbool. Tieners kunnen we vragen voor de jury. Voor hen kan daarnaast een artistieke wedstrijd worden uitgeschreven met Grimesø uitdaging als thema: *welk gebaar kan de wereld redden?* (of dans, of lied).

- **Interactie ritueel.** Dit type ritueel reguleert informeel de omgang tussen mensen, zoals begroetingsrituelen (*hoe gaat het?*) of toespraakjes van afdelingschefs bij het afscheid van een medewerker (zowel toon als inhoud zijn niet bepaald vrij).

Voor *De Kleine Aarde* is de handtekening interessant. Deze markeert symbolisch iemands belofte om iets te doen. Zelfs als er geen juridische consequenties aan vastzitten, maakt het een voornemen minder vrijblijvend doordat iemand publiekelijk zijn of haar gezicht ('face') er aan verbindt. De handtekening zelf is voor *De Kleine Aarde* te juridisch en formeel. We zouden iets anders moeten bedenken waar iemands voornemen om een overgang naar duurzaamheid te maken, een duidelijk markeringspunt krijgt en zo meer betekenis.

Zou een 'voettekening' iets zijn? Een voetafdruk op een stuk materiaal om een voornemen om te zetten in een concrete belofte. Een zeer fysieke gebeurtenis die we kunnen uittesten en ó werken in een experiment (zie boven bij symbolen). Het zou een publieke gelegenheid kunnen worden, leuk om te doen en om er 'bij te horen'. Indien de voettekening niets wordt, is het hoe dan ook goed iets te doen met het moment dat iemand besluit duurzamer te willen leven en de voetafdruk te gaan verminderen. Dit moment heeft ritueel en symbolisch potentieel dat indien benut zowel persoonlijke gevoelens kan oproepen als publieke verwachtingen ('face').

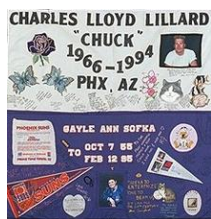
- **Benefiet tv- en radio show.** Het is Nederland een goed gebruik tv-shows voor goede doelen te organiseren. Dat gebeurt al sinds de watersnoodramp in 1953 en kreeg monumentale bekendheid met *Open het Dorp* van Mies Bouwman in 1962, waarbij geld werd ingezameld om een dorp voor gehandicapten te openen. Recenter is de inzameling voor de tsunami van 2004 waar het record bedrag van 72 miljoen Euro werd binnengehaald. Premier Balkenende roemde het gevoel van nationale eenheid dat hierbij ontstond.

Is een mogelijkheid om in plaats van geld beloften tot duurzaamheid binnen te halen? Dit kan in een tv- of radio-show (het *Glazen Huis* 3FM, zie boven) via dezelfde opbouw als benefiet-shows. Hierbij ontstaat een zwaan-kleef-aan effect waarbij geëngageerde mensen als eersten over de brug komen, bekende Nederlanders hun steun betuigen en tot slot ook de mensen op gang komen die 'alleen meedoen als de burens meedoen.' In plaats van een teller omhoog (met geld), een teller naar beneden (voetafdruk).

Voor een dergelijke show is wel veel steun nodig en ook een duidelijk markeringsmoment van de belofte, je moet iets doen ó alleen bellen *ja ik ga ook mijn voetafdruk verminderen*, dat werkt waarschijnlijk niet (zie interactieritueel).

- **De Quilt.** Vanuit de AIDS-beweging groeide vanaf 1987 een gigantisch gemeenschaps kunstwerk: de quilt. Dit is een grote deken, waar iedereen een lapje van een paar centimeter kan aanleveren met daarop de naam en herinnering aan een dierbare die is overleden aan AIDS. Binnen mum van tijd ontstond een deken zo groot als een paar voetbalvelden. **De quilt voor het Witte Huis (1988)**

De kracht van dit symbool is de wijze waarop ze een individueel verlies verbindt met iets veel groeters. Het symbool is bovendien letterlijk tastbaar. Het werd tentoongesteld over de hele wereld.

De Kleine Aarde zou hiervan kunnen leren door in haar eco-park in Boxtel een kunstwerk te laten `groeien` dankzij individuele bijdragen van bezoekers en mensen die iets opsturen of van deelnemers aan projecten op scholen en bedrijven. Maar wat? Iets met de aarde of de voetafdruk kan interessant zijn (zie boven, symbolen). Martijn Messing kwam met het idee iemands voetafdruk op een lap te laten zetten en die lappen uiteindelijk in elkaar te weven tot een ó enorme? ó wereldbol. Dit idee verdient uitwerking in samenwerking met kunstenaars.

- **Politieke rituelen.** Demonstraties en marsen behoren tot het vaste rituele repertoire van Nederland. De beste tijd van massa-demonstraties ligt waarschijnlijk achter ons, maar tegenwoordig zijn er vaak *stille tochten* en - in reactie hierop, om minder passiviteit uit te stralen - *luide tochten*. Deze vestigen de aandacht op een belangrijk thema en zijn een mogelijkheid samen uiting te geven aan verdriet of boosheid, meestal na zinloos geweld.

Wil een dergelijke tocht of demonstratie voor *de Kleine Aarde* interessant zijn, dan moet er een spontane aanleiding zijn of zijn grote aantallen bezoekers nodig. Als de tocht ludiek is, kan ze wel aandacht genereren, maar gaat het dan niet teveel om de media?

Misschien kunnen we iets doen met het kunstproject *Black Ball* van kunstenaars Yvonne Dröge Wendel. Mijn vriend Paul Vossen attendeerde mij op deze Prix de Rome winnares die een vilten bal maakte van 4 meter groot die ze vanaf 2000 tot en met 2007 in diverse steden over de wereld heeft losgelaten in het centrum. De bal vond steeds spontaan zijn weg, voortgeduwd door blij verraste en nieuwsgierige passanten. Een blogger beschreef het gevoel van verbondenheid dat hierbij ontstond, samen onder of voor de *Ball*.

Wellicht wil mevrouw Dröge Wendel meewerken aan een variant in de vorm van een aarde. Deze kan een toer maken door een provincie, van dorp naar dorp, en in de tussentijd worden tentoongesteld bij het eco-park van *De Kleine Aarde* in Boxtel. Hoe langer de bal/aarde meegaat, hoe meer dorpen/steden ze aandoet, hoe betekenisvoller ze wordt

Hoe verder?

Een ritueel kan niet door één iemand vanachter zijn bureautafel worden bedacht. Bovenstaande suggesties zijn dan ook slechts een verkenning van de mogelijkheden. Het lijkt me nu het best de suggesties voor te leggen aan de medewerkers, vrijwilligers en het netwerk van *De Kleine Aarde*.

Zij hebben een `zintuig` voor de aarde en de missie van de organisatie.

De prioriteit zou daarna moeten liggen bij de ontwikkeling van symbolen. Als we goede symbolen hebben, komen de rituelen vanzelf. Ik heb een aantal suggesties gedaan (een kleine, kwetsbare aarde gemaakt door kinderen en de `voettekening` als markering van de overstap naar duurzaamheid). Hiermee kunnen we experimenteren.

Het zou enorm helpen als we daarbij de ervaring van kunstenaars kunnen inschakelen. Zij hebben een `zintuig` voor symboliek. Kunstenaars die happenings organiseren zoals Yvonne Wendel Dröge zijn extra interessant, hun projecten zijn al bijna rituelen. Kunstenaars die vaak met kinderen werken, kunnen wellicht een voorbeeld bedenken van een kleine aarde die kinderen helpt bij het maken van de bol. Wat zijn de ideeën van

kunstenaars voor een alternatief van de Quilt ergens op *De Kleine Aarde* of een uitwerking/alternatief van de 'voettekening'?

Meer literatuurstudie kan ook waardevol zijn. Ik zou willen weten wat er op dit moment gebeurt rond het symbool van de aarde. Hier kunnen we van leren.

Meer studie naar de pelgrimage, de Olympische toorts, de Quilt en andere rituelen is ook nuttig om inspiratie op te doen.

In deze voorfase van Ritueel Ontwerp zou ik ook contacten leggen met de mondiale organisatie van *Earth Day*. Zij hebben al een route naar de 40° dag van de Aarde op 22 april 2010, *De Kleine Aarde* doet er goed aan hierop af te stemmen zodat de zeggingskracht van evt. rituele activiteiten toeneemt.

Voor het eventuele ritueel zou ik niet denken aan één ritueel, maar aan een reeks rituelen zodat het geheel langzaam aan betekenis wint en niet degradeert tot een ludiek media-moment. We kunnen beginnen op 22 april 2009 (de 39° dag van de Aarde) en toewerken naar 22 april 2010 (de 40°). Hierbij is de kracht van *De Kleine Aarde* haar brede netwerk, haar geschiedenis van meer dan dertig jaar, het eco-park in Boxtel en de diversiteit aan projecten. We zouden er goed aan doen deze met elkaar te verweven.

Als kinderen op scholen iets maken dat bij onderhandelingen met bedrijven of burgemeesters kan worden aangeboden, verbind je de meerdere niveaus met elkaar en groeien beide in betekenis. Een bezoek aan het eco-park is snel vergeten, tenzij je mensen er iets laat doen dat waarde voor ze heeft en waarde door hen krijgt, bijvoorbeeld door ze te laten deelnemen aan de wording van een kunstwerk dat hen met anderen die voor duurzaamheid kiezen, verbindt.

öHet heilige wordt niet alleen tot uitdrukking gebracht in een ritueel. Het wordt er ook in gemaakt.öProfessor Catherine Bell (Ä23-05-2008)

Discussie

Waarom die rituelen? Dat is een vraag die ik mij tijdens het schrijven vaak gesteld heb. Wat is nu het verschil met media- of marketingcampagnes van NGO's? Hoewel ik overeenkomsten zie, denk ik dat rituelen op de eerste plaats iets willen *geven* (betekenis) in plaats van *nemen* (zoals geld of betrokkenheid). Zogauw een te verzinnen ritueel in balans doorneigt naar nemen, wordt het waarschijnlijk meer een ludieke media-actie gericht op iets binnenhalen of het enkel scoren van een punt.

Het bijzondere daarbij is dat hoe beter eventuele rituelen erin slagen iets te 'geven' (bv. een besef van verbondenheid of een gevoel van een gemeenschap van waarden) hoe beter ze kunnen 'nemen', d.w.z. mensen brengen tot het verminderen van hun voetafdruk. Misschien geldt dit echter ook voor mediacampagnes.

Kun je voor rituele acties als deze wel kinderen inschakelen? Een ethisch discussiepunt. Wat als goede doelen straks allemaal via kinderen op school ouders gaan overhalen tot het geven van geld en dergelijke? Ook hier is het verschil misschien de balans geven-nemen. Is de prioriteit het binnenhalen van geld via kinderen of, zoals bij een ritueel voorgesteld voor *De Kleine Aarde*, het laten voelen van de kwetsbaarheid van de aarde. Bij het laatste is het gehoopte effect (het verminderen van de voetafdruk) veel indirecter. Het is duurzamer.

